

24 / 21/12/23 --- נערך בדצמבר

הדרך בחזרה לאדמיות

ב-5 בדצמבר מציין האו"ם את "יום האדמה העולמי", World Soil Day¹. כנראה שלא הייתי שומעת על זה לולא הייתי פעילה ב"משקיעים באדמה"². בעמותה המופלאה הזו חוגגים את "יום הקרקע הבינלאומי", כי כך תורגם לעברית, כנראה על-ידי משרד החקלאות (?). למה לא "יום האדמה העולמי"? ברור, נו, אי אפשר לתרגם Soil ל"אדמה", וכולנו יודעים למה (או זוכרות במעומעם משהו עם איזו התקוממות אלימה של ההם שלא קיימים, בקשר לדבר הדביק ההוא, נו, אדמה)³. בבדיקה מקרוב נדמה שהמילה "קרקע" לא רק שעוזרת לנו לשכוח את עניין השייכות הספציפית-פלסטינית ואת חוסר השייכות הספציפית-ישראלית למקום אלא גם מגוננת עלינו

¹ ומוקדש לו דף באתר של האו"ם כאן: [World Soil Day](#).

² עמותת משקיעים באדמה קמה כדי להפנות כספים ישירות מקהילות מקומיות לחקלאים שבאזורן וכך לטפח את האדמה ואת החקלאות וליצר רשתות תמיכה קהילתיות בחקלאות מיטיבה ובאדמה טובה. [למידע והצטרפות כאן](#).

³ יום האדמה – [תזכורת למי שכמוני לוקות באנמנזיה](#), אני יודעת שיש בעיה אבל אני לא זוכרת בדיוק מה הבעיה. משהו עם הערבים... אכן.

מהדביקות הקמאית-ישותית-קוסמית של האדמה, טרום-לאום. המילה Soil מכילה את המשמעויות העמוקות והעתיקות של מקום ושייכות, אבל בשביל האו"ם היא בעיקר מצע גידול, נושא לדאגה בהקשר של תפוקת המזון, אובייקט גדול מאוד, שניתן למדידה וראוי למחקר מדעי. גם לאו"ם נוח יותר להתעלם מהמשמעויות העמוקות יותר של האדמה, כך שהתרגום "יום הקרקע" הולם למדי, למרבה האכזבה. או"ם שמום!

פתיחה טעונה ולכן נפרק אותה בזהירות.

Soil

תמיד טוב להתחיל באטימולוגיה, ומכיון ש-Soil Day הוא המניע לכל החיבור הזה, ניגש ל-SOIL. מכיון ששמעתי את סאטיש קומר⁴ יותר מפעם אחת, המילה שעולה לי מיד היא Soul, נשמה. בבירור במילון האטימולוגי נמצא שהמילה Sole⁵ גם היא מסתתרת שם, כמו שחשדתי – סוליית הנעל, החלק התחתון ביותר של רהיט, ה"למטה". האדמה כמובן נמצאת למטה, מה ששם אותה בעמדת נחיתות ערכית בעולם הייררכי שממפה הכול בסולמות ערכיים חד-כיווניים. אבל רגע, מעירה לי חברתי רינה, Sole זה גם... האחד והיחיד-האחת והיחידה!

ל-Soil יש מילים אחיות בשפות אחרות, והשורש הפרוטו-הודי-אירופי המשותף לכולן הוא se/ol-o: מקום, סביבת מגורים, יישוב אנושי.

נראה שמקור המילה Soil במארג משמעויות שקשור להתיישבות אנושית ולחקלאות על-פני האדמה, הרבה לפני ימי הבעלות. אני עוצרת לרגע, נושמת, ונזכרת – התיישבות ללא בעלות, חקלאות ללא בעלות. האם אנחנו מסוגלות לחוש את ההתיישבות שאין בה בעלות? על האדמה התהלכנו ועל האדמה התיישבנו, וממנה קיבלנו את מזוננו, ולאדמה שבנו וממנה באנו - בלי שום בעלות עליה. האדמה הייתה "שלנו" כי היינו שייכים לה. השתייכנו.

אנשים התחברו למקום - לפיסת אדמה מסוימת - סביב האש, הם סיפרו סיפורים. האדמה הייתה שם בסיפורים שסיפרו, כך אני מספרת לעצמי⁶. היא סיפרה להם את סיפורה והם העבירו ביניהם כוס תה, הקשיבו וסיפרו. והסיפורים השתנו מדור לדור, יחד עם כוס התה, אופן ההתיישבות ותפקידו של המספר. מספרי סיפורים ומשוררים בשירות האדמה מעולם לא הפסיקו לספר ולשיר, אבל הם ירדו למחתרת וסיפורי ושירי האדמה הלכו ונסוגו למחוזות נשכחים, עם עליית המלכים והכוהנים - וסופריהם-מספריהם. לאט לאט הישיבה במעגל הפכה ליישוב, והמילה אדמה הצטמצמה והלכה סביב הקשר אדם-אדמה כשהאדם תופש את המקום המרכזי בסיפור. צעד אחרי צעד יצא ההקשר מבית האם⁷, למסעות מלחמה ובעלות: ארץ (Land), אזור, מקום, חלקה, קרקע (Ground), לכלוך (Dirt), מצע לגידולים, מולדת (Home-Land), קרקע בבעלות, תערובת שכנראה יש בה קקי, זוהמה

⁴ סאטיש קומר מציע "שילוש קדוש" לתנועה הסביבתית - Soil, Soul, Society. כל הרצאה של סאטיש קומר היא מתנה, נסו את זו למשל.

⁵ המילה Sole במילון האטימולוגי.

⁶ גם בעזרתם של ג'וש שריי באפיזודה שלו על האש, ושל האנתרופולוגים הרדיקליים שמספרים לנו על הקשר שבין האדמה האדומה, דם הווסת, ותחילת השפה במילה "לא".

⁷ התרבויות המקוריות, בכל רחבי העולם קיימו את החברה שלהם על בסיס בתי אם ולא בתי אב. המעבר לבתי אב התרחש עם "לידת" הבעלות, שאיתה הגיע הגבר-הבעל של האישה. מגילת רות ממחישה יפה את צומת הדרכים בין תרבות מטריליניאלית לתרבות פטריליניאלית. (לא אמרתי מטריליניאלית, אין ולא יהיה אני מקווה את ההיפך של פטריליניאלית, כלומר שלטון נשים).

- יש לשים לב מתי ואיפה משמעויות שונות התקבעו. בעיר המילה אדמה נדבקת למשמעות של לכלוך וזיהום מסוכן⁸, וזה קרה כבר באכדית, כלומר בערי המדינה הראשונות.

אפשר לחשוב על האדמה שאנחנו דורכים עליה ואפשר לחשוב על האדמה שאנחנו צומחים ממנה - אפשר לקחת את התחתון כנחות והמודחק שאנחנו דוחקים ברגלינו הרומסות, ואפשר לראות בו את המקור שממנו באנו, ושממנו אנחנו ניזונים וצומחים - אימא. ואם "אימא", כדאי לציין כאן גם את הדמיון בין mother ל-matter - חומר! החומר שממנו אנחנו עשויים, שממנו אנחנו יצורים ושאינו נשוב ונתמזג. משמעות המילה שמתוכה שתי המילים נובעות כנראה, mater, היא... מקור, שבעברית היא מילה נרדפת, ל... רחם⁹! ואולי יש להדגיש, אימא הייתה שם לפנינו, בלעדיה לא היינו וגם לא נהיה, כי אנחנו עשויים ממנה. לא נעים להכיר בקטנותנו, אז אנחנו מקטינים אותה או מתעלמים ממנה. אבל היא ישות עצומה שממשיכה להיות עצומה ועוצמתית לכשעצמה, כנגד כל הפשעים שהאנושות מבצעת בה ועליה. לא יעזור לנו, אנחנו אורחים עליה, גרים¹⁰.

וכמובן, אם אימא, אז אי-אפשר בלי Mother Earth או Mother Nature, או בעברית אימא אדמה, ולכן נחזור לעברית.

מטען מס' 1 - אנחנו דורכים על האדמה שהתודעה הקולקטיבית שלנו יודעת שהיא אימנו¹¹, עזבנו אותה, סילקנו אותה, זיהמנו אותה ואז קראנו לה "לכלוך", חנקנו אותה מתחת לבטון ואספלט, גומי ופלסטיק, אבל היא אנחנו, כך שהחנק שלה היא החנק שלנו, והדחיקה שלה מתחת למשטחים סטריליים היא הדחיקה של הנשמה שלנו מתחת לשכבות של סטריליות, וכמובן שיש כאן משהו להדחיק. וזה הופך למטען. עדיף אם כך "יום הקרקע".

אדמה מגורשת

גדלתי על ברכי תרבות עירונית שהיללה את עצמה כגבוהה מהחומר, בסתירה מוחלטת לחומרנות הגסה שהפגינה. והמספר סיפר לי שהתרבות שלנו היא מפותחת ומורכבת וככל שנלמד היטב את הלכותיה כך נתגבהה בעצמנו וייטב לנו. פילוסופים ומתמטיקאים מהלכים להם על רצפות שיש, שמיים כחולים ועננים לבנים שם למעלה מייצגים את מלאכתם הגבוהה. אם נצליח לעלות בסולם, נוכל לשכוח שיום אחד נמות וניקבר באדמה, בדיוק כמו האחרים.

והמספר סיפר לי שחקלאים הם חלכאים, כאלה שלא שפר מזלם או שכלם, וכך נשאר מאחורה ולמטה ולא התקדמו לחיי העיר והתרבות המתקדמים. למדנו שכל מה שקשור לאדמה הוא נמוך ומלוכלך, וחינכו אותנו על ידי ביוש מצמית להסתיר ולהכחיש את כל מה שיוצא מאברינו התחתונים, וככל שהם פורים יותר, כך להכחיש להסתיר ולהתבייש יותר כך שמצווה זו רלוונטית הרבה יותר לנשים כמובן (וראה דיני הטהרה והנידה ביהדות - אימאל'ה). הנשים גם נמצאות יותר נמוך בסולם, יותר קרובות לאדמה, כלומר משהו לא בסדר איתן. כלומר איתי. האדמה סולקה מהבתים שבהם גדלנו, נזפו בנו כשהכנסנו אותה הביתה בטעות דבוקה לסנדלים או לברכיים, ובאותו הזמן, האדמה והשדות סולקו והפכו למשטחים "בטוחים" של אספלט ובטון, כך שפחות ופחות היה לנו איפה להידבק בה.

⁸ ועל כך אני ארחיב בסדרת הלימוד אדמיות בפרק על העיר

⁹ וְאִישׁ אֲשֶׁר יִשְׁכַּב אֶת־אִשֶּׁה דָּוָה וְגִלָּה אֶת־עֲרֹוֹתָהּ אֶת־מִקְרָהּ הָעֵרָה וְהָיָה גִלְתָּהּ אֶת־מִקְוֹר דָּמֶיהָ וְנִכְרְתוּ שְׁנֵיהֶם מִקֶּרֶב עִמָּם: בספר ויקרא פרק כ' - מופיע פעם נוספת גם בספר ירמיהו. כאן בספריא.

¹⁰ וכתב על זה יפה רז הנדלר בספרו היג'רה - גרות, כאן כתבה עליו ועל הספר.

¹¹ וכדאי להתוודע לעבודה שאלה הררי עושה בקרב שבטים מקוריים באפריקה, באתר שלה, ויש רשומה שהיא כתבה ספציפית על אימא אדמה, גם היא בהקשר של יום האדמה, ובתגובה לפוסט שכתבתי.

העלמות האדמה מהמרחב שמחוץ לבית כמו היווה הדגמה לתנועה הנכונה גם לנו. ואני הייתי תלמידה טובה. בבית הספר, האדמה המשיכה להופיע בסיפורים שנדרשנו לשנן, בתפקיד המצע שעליו התרחשו הדברים, מושא תשוקת דמים שנלחמים עליו (למה? שואלים הילדים; הם לא מבינים), או מרחב שומם וריק שאותו עיבדו חקלאים גיבורים לכדי נופי ארץ ישראל הציונית-מיתולוגית (בשיעור ההיסטוריה הם החלוצים הטובים והגיבורים, אבל חס וחלילה שלא נחשוב להיות חקלאים; שיעורי החקלאות בוטלו). מחוץ לכותלי בית הספר, האדמה נסחרה בעסקאות נדל"ן שהפכו עוד ועוד מנופי הארץ המיתולוגית, במהירות בלתי-נתפשת, למשטחי מסחר ומגורים מהונדסים וזהים – רעננה? פרדס חנה? כרכור? אל תלכי לבדך¹², לכי תדעי באיזו תחנה ירדת, הנוף לא יגלה יותר את זהותו, טוב שיש סמארטפון. כשלמדתי בתיכון ויצ"ו צרפת, נהנתי ממרחב של צמחיה ועצים שהקיפו את הבניין – התיכון הפך למכללה והגן למגרש חניה – אחרת איפה התלמידות והמורות יחנו?

היה מעניין לגלות קורס על אדמה באקדמיה לאומנות בצלאל. לימד אותו אריאל הנדל שהזמין אותי לדבר באחד השיעורים. כך יצא לי להיחשף לעבודה שלו בהקשרים הפוליטיים-אקולוגיים של האדמה. בהרצאה מרתקת¹³, הוא מביא את הקריאה ללכלך את האקדמיה: To soil the Humanities. אני בעד שנלכלך גם את הבתים שלנו, את הרחובות, את הכול. הקורס בבצלאל בוטל בינתיים דרך אגב (מחוסר עניין לציבור?) כך שהם יישארו נקיים כנראה.

אני לומדת מאריאל על היפר-אובייקטים¹⁴. מסתבר שאדמה היא היפר-אובייקט מובהק – אובייקט גדול ונרחב כל-כך שאי-אפשר לתפוש אותו בשלמותו מצד אחד, אבל גם אי-אפשר להתחמק מהנוכחות שלו בחיינו מצד שני. אנחנו נתקלים כל הזמן במופעים המקומיים שלו; בממשות ובנשמה שלנו.

קדמונינו שחיו על האדמה, תפשו יפה מאוד את כוליותה ועצמיותה כישות חיה עצומה, הם לא קראו לה "אובייקט", היא היתה אלה, היא היתה אימא כאמור. הקשר שלהם אליה היה ישיר, והתנועה שלהם על פניה הייתה חופשית. אנחנו, שהתרחקנו ממנה לאורך דורות שבהם לא רק המגע הישיר איתה אלא גם התנועה שלנו במרחב הוגבלו באלימות, נתקלים בישות העצומה והמופלאה הזו בעיקר דרך ההפשטות הקשורות להסדרת יחסי הכוח בין האנשים. לא פלא שהיא הפכה ל"אובייקט", לחפץ – ולא פלא שגם האם והאישה הפכו לחפץ נתון לבעלות, יחד איתה --

טריטוריה – שייכות מקומית נמחקה "לטובת" הגדרות לאומיות או עממיות – שהצדיקו גירוש אנשים מהאדמה באלימות פיזית ישירה על רקע סכסוכים בין קבוצות, עמים, או מדינות¹⁵. בהקשר הזה אני רוצה לציין את המונח המוזר משהו "עליה לקרקע".

רכוש – נדל"ן, סחורה, בעלות – אפשר לגרש אנשים מהאדמה שלהם באמצעים משפטיים אלימים (המגובים באלימות פיזית, מה שנקרא "אכיפה"). גם כאן אציין מונח מוזר – "שימושי קרקע" – הגדרה מעוגנת בחוק שמסדירה למי מותר לעשות מה על האדמה, בלי קשר להיסטוריה השושלתית שלו.

מצע גידול – החקלאות התעשייתית הופכת אדמות פוריות למכשירי גידול ובתהליך הורסת אותן עד עפר וממדברת את עולמנו. אבל, בעזרת טכנולוגיות "מתקדמות", האוכל ממשיך להיות מיוצר, וכמו האדמה, הופך להיות אובייקט מסחרי נתון לשליטת בעלי ההון – מכשיר לצבירת הון. וכאן אציין את המונח "קרקע לגידולים".

¹² שימו לכן את "שדות גולדברג".

¹³ אדמה – אריאל הנדל – הכנס הלקסיקלי ה-18 למחשבה פוליטית ביקורתית, פברואר 2022

¹⁴ טימוטי מורטון, חוקר ספרות ופילוסוף סביבתי טבע את המונח "היפר-אובייקטים", שאי אפשר לתפוש אותם מתוך קנה המידה האנושי. עמיטב גוש מנתח את ההתעלמות הספרותית ממשבר האקלים, על רקע זה בדיוק, בספר המכונן שלו *The Great Derangement*.

¹⁵ ואומר הנדל – Terra-Terror.

משאב - בתרבות שאבתנית¹⁶, האדמה היא אובייקט שחופרים בו, מפוצצים אותו, חוצבים וכורים בו, מרוקנים אותו מאוצרותיו - מהו "משאב"? יהלומים, נפט, זהב, מלח, נשמה וזמן הפכו לדברים שמהותם להישאב. לכאורה יישבו להם חסרי תוחלת עד שאיזה גאון מצא את הדרך לשאוב אותם!

מטען מס' 2: הפכנו את האדמה למכשיר ואנחנו מנצלים אותה ללא גבול וללא גמול, גירשנו מעליה אנשים והכחדנו אותם, את תרבותם ואחר-כך את המקומות שמהם גירשנו אותם - בשיטתיות. בכל זה מאוד לא נעים לנו להיזכר, אז עדיף קרקע. טריטוריה, רכוש, מצע גידול ומשאב - המילה קרקע מתאימה הרבה יותר.

בחזרה לאדמה

במבט המיקרוסקופ אנחנו רואות את אין-סוף החיים שבאדמה חיה, ובמבט הוליסטי אנחנו מבחינות באדמה חיה לעומת אדמה מתה¹⁷. אנחנו חוזרות הביתה לאימא, לא כמטפורה, בממשות. נקודת מפתח משמעותית במסע היא כמובן ערימת הקומפוסט הראשונה שלנו.

ההורים שגידלו אותנו לתרבות טובה הזדעזעו - תראו מה יצא מהילדה!

בגיל 40 הילדה דוחפת את הידיים שלה לזבל. מוציאה אותו משקית הפלסטיק ועורמת ערימה. אחרי שישה חודשים היא דוחפת את ידיה לערימה של אדמה שחורה ורייחנית שהתגלתה במקום שבו זרקה את הזבל. הילדה מרגישה ברגע הזה שמטען חשוד מתפוצץ בתוכה. פתאום היא מסתכלת אחרת על הדבר שהיא מפחדת ממנו יותר מהכול, ההוא שהיא דוחקת בכוח הצידה כבר כל-כך הרבה שנים. הוא מתגלה לה באור חדש והיא מתחילה להתחבר אליו. היא רואה קומפוסט או אנטי-קומפוסט בכל דבר שהיא מסתכלת עליו, ומעדיפה קומפוסט. היא ממלמלת לעצמה "מהאדמה באת ואל האדמה תשובי" ומבינה.

אדמה, מהשורש א-ד-מ --- כמובן, אדם ואדמה חד הם, ובלטינית, אדמה פורייה - Humus, ומכאן קצרה הדרך ל-Homo, יציר האדמה, שלא לדבר על Humanity - Humility¹⁸. צניעות, בלטינית, humilis, במקור - נמוך. להיות בענווה זה להיות בקרבה לאדמה, להתנמך, להשפיל מבט מרצון, לא מכפייה, להיות מחוברים לחומר, לכדור הזה שכוח המשיכה מדביק את גופנו אליו. נוצרנו מהאדמה, כך על-פי סיפורי הבריאה, ואליה נחזור, כך דרך טבע. האדמה היא המקור, אמרנו, והנה היא גם התוחלת. המילה "נמוך" מתחברת שוב ושוב, ביוונית, אדמה, khthōn, האלות הקתוניות הן האלות הקדומות ביותר, אלה שלמטה, בבסיס של הכול, ואולי אלה שדחפנו עמוק לאדמה כדי לשכוח מהן. אחת מהאלות הקתוניות היא... גאיה... אלת האדמה. זו שנותנת את כל החיים, וגם לוקחת אותם בחזרה.

מטען מס' 3: כולנו יודעים שיום אחד נמות, ושמוות יחזיר אותנו לאדמה, אבל אנחנו מעדיפים לשכוח, והתרבות שלנו עושה הכול כדי שנשכח. אבל אנחנו זוכרים. אבל אסור לדבר על זה. אז הופך למטען. עדיף אם כך "יום הקרקע".

¹⁶ שאבתנות היא התרגום שלנו למילה Extractivism - ראו המילון המתהווה שלנו לעברית אקולוגית מתחדשת.

¹⁷ זהו הרעיון העומד מאחורי המעבדה לבריאות הקרקע של עמותת משקיעים באדמה. אם היו שואלים אותי הייתי מתעקשת לקרוא לה "המעבדה לבריאות האדמה" אבל השם הזה לא הסתדר לשותפים המדענים...

¹⁸ כדאי לשמוע כל הרצאה שהיא של סאטיש קומר בהקשרים האלה. הנה אחת קצרה, טד.

אֶרֶץ - אֶרֶץ

מלבד "יום האדמה העולמי", אפשר להבין את השם World Soil Day גם כ"יום אדמת העולם" – האדמה שלא נבראה לבעלות אלא דווקא לשותפות, האדמה שאיננה יודעת גבולות, שמחברת בין כל בני/בנות האדמה וכל החיים כולם, ומקיימת אותם. אבל בעברית אנחנו הולכים ומתרחקים מדור לדור – הן מהמילה והן מהאדמה. ואין בכך ייחוד, מדובר במגמה כללית של התרבות המערבית שאנחנו סוגדים לה. פשוט, יש את הטעם המקומי של המהלך הזה, והוא מר במיוחד.

מי חטף לנו את ה(מילה) "אדמה"?

הערבים! שוב הפלסטינים האלה. תמיד נדחפים.

אהה... לא בדיוק. הרי אנחנו נדחפנו להם. זה לא "אנחנו" בשביל כל אחד באותה מידה. במקרה שלי, זה די "אנחנו"; סבא וסבתא שלי (משני הצדדים) ברחו מאירופה ועלו לארץ, אמנם הם לא גירשו במו ידיהם אף פלסטיני, ולמעט ניסיון כושל של אבא של אבא להתפרנס מחקלאות, לא פעם במשפחתי שום רצון להתחבר לאדמה כאן. אבותיי רצו להשתלב כמה שיותר מהר בבורגנות העירונית והתיישבו בתל אביב כמובן. חקלאות כאמור היתה בשביל אנשים קצת לא יוצלחים, כמו שאבא סיפר לי שאבא שלו היה. ובכל זאת, ההתיישבות הבורגנית של המשפחה שלי התבססה על גירוש של אנשים מאדמותיהם, אשר הוכחש ולא סופר לי. לי סיפר המספר "מקצף גל ועננה".

אֶרֶץ (או אֶרֶץ), ככה אומרים "אדמה" בערבית. איזה פלונטר. היהודים קראו לארץ "הארץ",¹⁹ כשחלמו "לעלות לארץ" – והנה הארץ, הדבר שלמטה, הופך להיות דבר שעולים אליו! אבל הערבים כאמור כבר היו כאן, הם לא עלו לכאן, הם הגיעו ברגל. הם קראו לאדמה שעליה חיו: ארץ. פשוט – אדמה. המקום. הרגליים שלהם הכירו את המרחב הזה ולא אחר.

הארץ שערבים ילידי הארץ קוראים לה אדמה היא ארץ אחרת לגמרי מ'הארץ' שהיהודים בגולה חלמו עליה או קנו או הפקיעו את קרקעותיה ("גאלו אותה" המספר סיפר לי) – אבל, למרבה הטרגדיה, מדובר על אותו חבל ארץ. בשביל האנשים שהיו כאן, זו הייתה האדמה שהם השתייכו אליה, והיא להם, לא-דווקא בחוזים של בעלות. הם היו פלאחים עלובי-נפש, סיפר המספר בזלזול, רגע לפני שהוא סיפר לי איך הם לימדו את החלוצים שלנו איך לעבוד, ואיך החלוצים שכרו אותם לעבודה בחקלאות ובבנייה ברגע שיכלו. כל מי שאינו בעלים של משהו הוא אכן עלוב בסיפור הזה, וכוחותיו נרתמים בקלות רבה למפעל של האנשים המתקדמים, שזכו במימון. העליבות כהגדרה היתה בסיס נוח מאוד לעבוד איתו בגזל האדמות. כמובן, היו כאן בארץ יהודים שהיו נצר לשושלות מקומיות, אבל נדמה לי שלא משורותיהם הגיעו המפקיעים (אולי דווקא בגלל החיבור המתמשך שלהם לארץ ולכל מי שחלק איתם את הארץ). ואם כבר בודקים שושלות, מוצאים יהודים בין אבותיהם של הפלסטינים של היום, ובדאי גם להיפך, וזה מרתק לגמרי וממחיש את המלאכותיות של ההפרדה בין יהודים לערבים מקומיים בהקשר של פלסטין/ישראל ושל ההגדרה העצמית, חוצת הגנטיקה, של העמים.

היהודים האירופים נתפסו לרעיון הלאומי מתוך מצוקה רבה, ויצאו כאחוזי דיבוק (טראומה אמיתית) להפוך את הארץ לביתם. הו, הם לא היו "קולוניאליסטים" חס וחלילה!²⁰ הם פשוט היו אנשים לבנים

¹⁹ הערך "ארץ ישראל" כולל גם את ההתגלגלות של המושג "הארץ" – מרתק.

²⁰ אכן, אני צינית כאן. אחרי שנים בהן לא הרגשתי נוח עם המחשבה המטרידה שהציונות היא פרויקט קולוניאלי, אבל לא הצלחתי להפסיק לחשוב אותה, באו הדיונים הסוערים שהתפרצו בנידון מאוקטובר 23 ושיכנעו אותי סופית. הגולל נסתם כשקראתי את המאמר המבריק של אריאל הנדל ומורי רם: מה בא אחרי הקולוניאליזם ההתיישבותי? דה-קולוניזציה כשאלה עיונית ומעשית. יש סוג של גרסה קצרה שלו במגזין הזמן הזה: חורבן הבית.

שיצאו מאירופה עם חזון ויוזמה להתיישב במקום שבו היו אנשים שהבית שלהם היה על האדמה, וזו לא הייתה רשומה בצורה מסודרת בספרים של הלבנים, אז הם נדפקו. כמו ההקולוניאליסטים, הם התייחסו לאנשים שהם לא בעלים של שום דבר, כ"לא-אנשים" ולכן ראויים לבוז ולניצול, ממש כמו הבר עצמו. בשני המקרים מדובר על עיוות מחשבתי שמחריב את עולמנו, שהוא בעצמו תוצר של טראומת עקירה. המתיישבים היהודים הפכו לכוח שמחליט למי מותר לבנות בית ולהרגיש בו בטוח, וכופה את החלטותיו, על ידי, פשוט... כוח. כמו כל המתיישבים הקולוניאליסטים מצאנו גם אנחנו את הדרך המשפטית והאידיאולוגית להצדיק את הגזל שביצענו בפועל, וגם לרשותנו עמדו טכנולוגיה מתקדמת, כלומר כלי נשק שאיתם השמדנו מתנגדים, וכלים תקשורתיים-תודעתיים שאיתם השמדנו התנגדות או העלמנו עדויות לקיומה. שנים רבות חולפות עד שמישהו מתחיל להפוך את האבנים ולגלות מה באמת קרה, אף-על-פי ששרידי הילידים לא הפסיקו להציק עם הסיפורים שלהם כל הזמן הזה, בכל מקום שבו היה כיבוש קולוניאליסטי.

ב-1976 מדינת ישראל החליטה להפקיע אדמות של סח'נין לטובת העיר כרמיאל, שום דבר מיוחד, לא פעם ראשונה וגם לא אחרונה, מדינת ישראל מראשיתה כישות ציונית, פעלה בדרך הקולוניאליזם ההתיישבותי, כדי להפוך להיות זו שמחליטה למי מותר לגור על איזו אדמה ומה מותר, ובעיקר אסור, לו לעשות, בעיקר אם הוא לא יהודי, ובמיוחד אם הוא יליד המקום. באותה שנה, הפתעה, תושבי סח'נין התקוממו והכריזו על שביתה כללית. מאז ועד היום ערביי ישראל חוגגים את יום האדמה ב-30 במרץ במחאות שונות נגד מדיניות ישראל. במרץ האחרון הם קראו לשים קץ למלחמה בעזה²¹. כמו אז גם היום אין לי אלא לומר – צודקים. אריאל הנדל טוען בהרצאתו ש"יום אל-ארד" מתקרב עם השנים ל-"Soil Day" העולמי בחיבורים פוליטיים-אקולוגיים, מתוך ההבנה הגוברת של הקשר בין קולוניאליזם וגניבת אדמות לבין שחיקת אדמות ואובדן של אדמות פוריות ומסורות מקומיות – "מסתבר שמאבק אנטי-קולוניאלי הוא מאבק סביבתי ולהפך". הדיון הזה מתקיים באקדמיה בעיקר? במציאות שלי, התודעה הישראלית עסוקה בעיקר בהדיפה של כל חיבור שכזה וקטלוג מהיר של כל הד שלו כ"אנטישמיות". נראה שאנחנו דוהרים בכיוון ההפוך, והלאומנות רק מתגברת.

המדינה שקמה כאן קמה בשביל היהודים, והערבים הם אלה שאנחנו מתבקשים לא לראות. אם הם "ערבים טובים" מותר לנו לראות אותם כישראלים ולהתעלם מהמאבק שהם נדרשים אליו כדי בכלל להיחשב כבני אדם כמונו. אם הם "ערבים רעים", מותר לנו להרוג אותם, פיזית או תודעתית – הם פשוט לא קיימים, הסיפורים שלהם לא אמיתיים, והאדמות שלהם אינן אדמות, הן "קרקעות".

מטען מס' 3: מדינת ישראל שדורשת שאקרא לה "מולדת" קמה על אדמות שחיו עליהן אנשים בשר ודם שהרגישו שייכים לארץ. בערים הם קיימו חיי תרבות עשירים, ובכפרים הם קיימו את המסורת החקלאית המקומית. הם היו ילידי הארץ, ולכן הארץ היתה מולדתם. הם לא היו מלאכים ולא פיות, הם היו פשוט אנשים, הם עשו טוב, הם עשו רע, הם היו מי שהם היו – א'נשים. אנחנו גירשנו אותם, הרסנו את הערים והכפרים, ואז הפקענו וניכסנו את הארץ ואת המילה "מולדת". את כל זה חייבים להסתיר, אחרת מה? נחזור לאירופה? נודה שעשינו לעם אחר מה שעשו לנו? אז זה מוכחש והופך למטען. לא לא, עדיף לקרוא לזה "יום הקרקע". למה להסתבך?

חייבת כאן עוד הערה. אפשר למשל להכיר בעוולות, לעבור למצב הקשבה מלאה לניצולים שמנסים לשרוד כאן, לבקש סליחה, לפעול פעולה נרחבת ומקיפה של פיוס והבנה הדדית. אם היינו מפרקים את המטען, לא הייתה שום בעיה לקרוא לזה "יום האדמה העולמי", וזה היה יכול להתקיים לצד חג

²¹ אלפים השתתפו בעצרת לציון יום האדמה, עיתון הארץ, 24.

שנתי מקומי שנקרא "יום האדמה" וחוגג נגיד את הפיוס והחלוקה הצודקת של מרחבי מחיה לאנשים כאן. מחשבה מופרכת לחלוטין כנראה. לא לא, עדיף פשוט לקרוא לזה "יום הקרקע".

קרקע

בערך "יום האדמה" בוויקיפדיה התיאור עובר במהירות לשפת הקרקעות, והמילה אדמה נשכחת למרות שהיא בכותרת כי מה לעשות, ככה הערבים קראו ליום הזה. המאבק הוא "מאבק על קרקעות" למרות שהשם הוא יום האדמה. אדמה זה דביק מדי. טעון, כאמור. מביך?

ועוד יותר מזהים מזה - הידעתם שאין בכלל ערך "אדמה" בוויקיפדיה בעברית? נסו ותופתעו: הערך "אדמה" מוביל לערך "קרקע"! עד כדי כך טעון. נוח לנו יותר לדבר על קרקעות מאשר על אדמות, ומלמדים אותנו שזו המילה המדויקת יותר. אם אין למילה העברית "אדמה" מקום משלה בוויקיפדיה אז למה שיהיה לה מקום במציאות? כך הולכת האדמה ונעלמת, מאז ראשית ימי הציוויליזציה.

עורכי ויקיפדיה לא נותנים מקום לאדמה באנציקלופדיה, אולי משום שהיא נעדרת מחייהם? הערך קרקע יכול להתמקד בצדדים הטכניים-מדעיים ללא הפרעה. הדבר הראשון שהוא מאזכר? "הקרקע כמצע". כמובן. הוא מדבר גם על תכונות ותהליכים, הרכב ומרקם, עניינים לכימאים ולגאולוגים. נמצא גם דיונים ערים על "ייעוד קרקע", עניינים לעורכי דין. עניין מדעי, משפטי ונקי שיכול להיות מנוהל ומוסדר (וראה "מנהל מקרקעי ישראל"). קרקע היא אדמה מוסדרת, אדמה תחת שליטה. קרקע מתמסרת בקלות לבעלות, בעוד שאדמה מתנגדת לקונספט הזה מכל וכל ומתנערת ממנו.

קרקע היא הפשטה של אדמה, היא הופכת את האדמה לדבר שניתן לחשוב עליו יותר בקלות במושגים תאורטיים, משפטיים, או כלכליים - אובייקט, כאמור. האדמה מופשטת משלל משמעויות ואנחנו נשארים רק עם מה שניתן למדידה ולשליטה. המילה קרקע מתאימה לימינו - מילה קשה, יבשה ומנותקת, המשמשת גם למשטח מרוצף. נעדרים ממנה האדם וגם האם, נעדרת הנשמה, היא מילה מסודרת שלא נדבבת. קל יותר לסחור בקרקע מאשר באדמה. אם מישהי תגיד לי שהיא קנתה אדמה אניח שהיא הולכת לעשות דברים נהדרים על האדמה הזו. אם מישהי תגיד לי שהיא רכשה קרקע, אסיק שהיא סגרה עסקה נדל"נית - היא קנתה נכס שאיננו מסוג מטלטלין אלא מסוג דלא-ניידי, במטרה שניב לה כסף. כנראה שלא יעשו על האדמה שהיא קנתה דברים נהדרים במיוחד. אפשר לקחת את המילה Soil לכל מיני כיוונים. את המילה קרקע פחות.

גם קרקע היא לא מילה חדשה, אבל נראה שכבר באכדית²² שממנה התגלגלה אלינו ההקשר שלה נטה לכיוון בעלות וחלוקת קרקעות ולא של היסוד הפראי שאנחנו מנסים בכל הכוח לשכוח - כנראה עוד מימי האכדים.

המילה "קרקע" לא כזו פופולרית במקרא, בהשוואה לאדמה או לארץ, ומופיעה רק שש פעמים²³, בפעם הראשונה בספר במדבר, וְלָקַח הַכֹּהֵן מִיָּם קִדְשִׁים בְּכֻלֵּי־חֶרֶשׁ וּמִן־הָעֶפֶר אֲשֶׁר יִהְיֶה בְּקִרְקַע הַמִּשְׁכָּן, ואתם לא רוצים לדעת מה הוא מצווה לעשות בהם²⁴. הקרקע היא המשטח שממנו נלקח עפר, משהו מת שכזה, אולי אפילו מלוכלך. בחמישה מתוך ששת המופעים המילה מופיעה בהקשר של הגדרת השטח שעליו נבנה המשכן או המקדש. כלומר - אדמה מסומנת, שטח מוגדר ל"שימושי

²² והנה הפירוש המלא במילון האכדית!

²³ הנה תוצאות החיפוש באתר ספריא: קרקע.

²⁴ אחת הפרשות היותר מזעזעות.

קרקע" מסוימים, שהגדיר השלטון – שטח בשליטה. מאוד מאוד שונה, חדשני אפשר להגיד, ביחס לפולחן חופשי מתחת לכל עץ רענן.

אדמה, לעומת זאת, מופיעה לא פחות מ-221 פעמים במקרא. לראשונה נפגוש אותה כבר בפרק ב' של ספר בראשית, כחומר שממנו נוצרנו. פרק אחד קצר אחרי זה, והאדמה כבר נקשרת בחטא ומסמלת את נפילת האדם. היא הדבר שהאדם מקולל לעד לעבוד בזעת אפיו ולאכול ממנה בעיצבון. הדברים זזים מהר במקרא, ולחקלאות תכף נגיע גם כאן. במופעים אחרים היא מקוללת או מבורכת, בולעת את הרעים, הדם זועק מתוכה, היא מיועדת ומובטחת, לנו כמובן – בני ישראל. בני האב.

אנחנו כל כך מובכות מהמילה "אדמה" שהמילה "קרקע" מחליפה אותה בכל הזדמנות. נדמה לי שלא רק אצלי, המילה אדמה, עם כל האהבה הניו-אייג'ית אליה, בכל זאת נתקעת בגרון כשמדברים על אדמות במרחב הגיאוגרפי (ולא למשל על אדמה שחורה מהממת שיצאה לי מהקומפוסט או האדמה שאני מצלמת ממנה צלמיות). ואותן אדמות שבמרחב? האומה המתקדמת שלנו עסוקה במלוא המרץ בהפיכתן לשדות נדל"ן, לקרקע - אולי כדי לעזור לנו עם המבוכה?

Back to Earth

המילה "ארץ" מופיעה במקרא לגמרי אין-סוף פעמים (2194 ליתר דיוק) ובאותם הקשרים, המשותפים למילים "אדמה" בעברית, ו - נו, "ארץ" בערבית: מולדת, מקום, אדמה מיועדת, הדבר שלמטה, בהנגדה לשמיים שלמעלה, כל ההקשרים כולם.

השורש הפרוטו-הודי-אירופי המשותף למילים דומות בגרמנית (Erde) בהולנדית (eard) ובעוד שפות אירופיות, הוא er - ארץ, קרקע, והמשמעות המשותפת - אדמה, קרקע, לכלוך, יבשה, ארץ, אזור, וכמובן - מקום מושבו של האדם. בטוח שהשורש הזה ביקר בפיניקיה, כנען, לפני שהוא קפץ לאירופה, ומפה לשם, The Earth הפך להיות השם בה' הידיעה של כדור הארץ, הפלנטה, הכדור היפה, שאותו כל מי שהיה לו טלויזיה בשנות ה-70 המוקדמות, ראה כפי שנראה מהחלל והתרגש עד דמעות. האסטרונוטים הפכו להיות שגרירים של הארץ והצורך להגן עליה מפני חורבן. אולי אם לא היינו עסוקים בבניית חלליות היה לנו יותר פנאי לחזור לאדמה?²⁵

ואיך נקרא לכדור הארץ בעברית, כשהמילה "ארץ" הוצמדה לחבל הארץ המסוים שבו הוקמה מדינת ישראל? לעזזל. שוב הציונים נדחפים. אלון ואני התדיינו בנידון לא מעט כשתרגמנו טקסטים לעברית, והחלטנו לקרוא לEarth, ארץ. ב-א' גדולה. זו הארץ האמיתית של כל בני האדמה, בני האדם, ואפילו בני השוק ובנותיו. על זה אי אפשר להתווכח, למרות שאילון מאסק מנסה.

הדיון האטימולוגי גולש כאן כל הזמן, בתנועה בלתי נשלטת, לדיון הלאומי. עד לא מזמן, התמחתה בהתחמקות מהגלישה, לא עוד. מה אם, במקום להתחמק מהמטען הלאומי, היינו יכולות לפרק אותו? מה נאבד בהתפרקותו? איך נהייה שייכות למקום כלשהו בלעדיו ובלעדי סיפוריו? מפחיד, כמו האפשרות של אובדן האגו. בשני המקרים, האדמה מחכה לנו. אולי אחרי שנפרד מהשייכות הלאומית המבוטנת שלנו נוכל לשקם את השייכות שלנו לאדמה? בחלום שחלמתי בנעוריי, אני שוכבת על האדמה בשדה פתוח עם ידיים פרושות לצדדים, ומביטה לכוכבים, מעין "קחו אותי מכאן", אבל אולי זה היה "תראו אותי, אני שייכת לאדמה"? מריה פואיג דה לה בלאקאזה מדברת על שיבה לאדמה

²⁵ יש אפילו ספר כזה, Back to Earth שמנסה להעביר את תחושותיהם של האסטרונוטים, ולקרוא לנו, לחזור לארץ, כלומר לאדמה, כלומר להגן עליה.

כמהלך של מציאת שייכות אקולוגית (Ecological Belonging) המחליפה את השייכות הלאומית ומפרקת אותה²⁶.

אפשר היה אולי לקרוא ל-World Soil Day "יום הארץ", אבל זה היה מבלבל פעמיים. גם זה היה נשמע כאילו זה יום המוקדש לארץ ישראל, ואם מישהו היה מבין שמדובר על כדור-הארץ, ובכן, יש כבר Earth Day – הוא נחוג ב-22 באפריל, מאז 1970, בדיוק בעקבות אותם תצלומים מהחלל, ובכונה מכמירת-לב להעלות את המודעות הסביבתית, לכדור הארץ, לאקלים, לאקולוגיה.

רגע, אז למה האו"ם נדרש ל-Soil Day בכלל?

דם - אדם - אדמה

חוקרים מכובדים בכל העולם מדווחים לאו"ם על מצב כדור הארץ, והוא מוציא דו"חות שאמורים להתוות דרך למדיניות. זכור לנו הדו"ח המטלטל של ה-IPCC ב-2018 שהוציא את המרד בהכחדה לרחובות, סחרר את ראשיהם של לא מעט סביבתנים והוליד לנו את גרטה תונברג, אבל לא הזיז הרבה למדיניות, בדיוק כמו הדו"ח המזעזע מ-2015 על מצב האדמה בעולם, שקבע שנותרו לנו רק עוד 60 שנים של אדמה פורייה. אם המחקר דייק, בעת כתיבת שורות אלה, נותרו רק עוד 50 שנים. גם אם לא דייק, ואף אחד לא יודע כמה בדיוק שנים נותרו, וגם אפשר לשאול "איפה בעולם?", עדיין אין מקום לוויכוח - קצב יצירת האדמה איטי בהמון מקצב ההכחדה שלה, והיא נכחדת במהירות - בסחף, יובש, המלחה, זיהום, כריתת יערות בנייה אינטנסיבית, כרייה ועוד מעשי ידי אדם. אנחנו מכחישים את האדמה בפועל, אז ברור שהיא נמחקת גם מתודעתנו, אבל האדמה היא עדיין המקור לכל מזוננו, קצת מוזר להכחיד אותה לפני שהפכנו בעצמנו למכונות שניזונות מאוויר מזוהם, ודי טבעי שניבהל מהתחזית הקודרת, אם אנחנו עדיין אנשים בשר ודם.

האו"ם היה מודאג כבר ב-2002 ולכן הכריז על "יום הקרקע העולמי" שבדומה ליום כדור-הארץ, מניע מאז ועד היום שלל אירועים מרגשים, וכמוהו לא מצליח לשנות את המדיניות בצורה משמעותית. בהיותו הממסד שהוא, האו"ם שם את הדגש על הצד המדעי. על-פי האופן שבו האדמה מוצגת בדף המוקדש ליום החגיגי, בהחלט אפשר לטעון שהמילה "קרקע" היא יופי של תרגום. כמו הדבורים, היעלמות אדמות היא דבר מדאיג מאוד, אחרי הכול, בהיעדר אדמה פורייה, לא יהיה לאנשים מה לאכול. ואיך הבעיה תיפתר? חשוב למדוד ולחשב ולהעריך ולספור ולהבין את הרכב האדמה ומה הופך אותה לפורייה. מה?

לא משנה כמה בחורים צעירים לבושים חלוקים לבנים עם מבחנות ומיקרוסקופים יקשטו את הדף של Soil Day באינטרנט, המילה Soil עדיין מפעפעת נשמה, ידיים מלוכלכות בצבעי חום-שחור, חיים רבים וגם מוות רב. מילה עגולה. רחם גדולה. בית. בעברית, אולי התגלגלה מהמילה דם²⁷ ואדום²⁸, ואולי הן התגלגלו ממנה. ההתעלמות מכל הדבר הזה לא עוזרת לנו לעצור את הכחדת האדמות, אבל ההתעלמות היא שורש הבעיה, והאו"ם כנראה לא יכול לפתור אותה. קמפיין סוחף יותר מתרוצץ ברשת - Save Soil – בהובלתו של סדגורו²⁹ שמילא את היכל התרבות בביקור שלו בארץ. האם משהו השתנה מאז?

²⁶ למשל בשיחה המרתקת הזו: [Thinking through the Crises | Critical Breakdown | María Puig de la Bellacasa](#)
²⁷ כדאי לקרוא את הגזרון בוויקימילון, [אדמה](#).

²⁸ וכדאי מאוד להתוודע לעבודה של כריס נייט והאנתרופולוגים הרדיקליים שמראים לנו את הקשר בין דם הווסת לאדמת האוקרה האדומה, לבין ראשית האנושיות, [למשל בהרצאה הזו](#).

²⁹ [Save Soil](#) - דף הקמפיין מתחיל במילים Soil is Dying – בהחלט לא מתרחק מהממד הרוחני-גשמי-רגשי.

"לא כל קרקע היא אדמה" אומר לנו אריאל הנדל ומגדיר:

"אדמה היא השם שניתן למפגש הפורה שבין גאולוגיה לביולוגיה. ההתפוררות של סלע האם, יחד עם החומרים המזינים והביולוגיים, מייצרת את השכבה הפורייה מלאת חומרי ההזנה, שמאפשרת את קיום החיים על פני כדור-הארץ".

הוא מזכיר שכל ספר וכל מאמר על אדמה נפתח באמירה הגורפת שבכל חופן אדמה שנחזיק ביד יש יותר יצורים חיים מאשר מספר האנשים על פני כדור הארץ כולו – כמה פעמים כבר אפשר לשמוע את זה? מתי נבין שמה שאנחנו מחזיקים ביד הוא חופן מהאימא העצומה שלנו? היפר-אימא!

חופן האדמה הזה שבידינו איננו חול, עפר, חצץ או טוף – כל הדברים האלה הם קרקע. האדמה היא ישות חיה, והקרקע היא רכיב בקסם שלה. רכיב. לא כל קרקע היא אדמה, אבל בכל אדמה יש אלמנטים של קרקע. החומרים המזינים והביולוגיים שאיתם מתערבבת הקרקע הם אנחנו; אנחנו חופן קטן בידיה של אימא אדמה והיא מחברת אותנו ואז מפרקת אותנו לגורמים ויוצרת מאיתנו חיים, שוב ושוב ושוב. אנחנו נופלים לאדמה לא רק בסוף, אלא במשך, כל ימי חיינו. כל השאריות שלנו מקומן באדמה – לא רק שאריות האוכל מהמטבח, אלא גם כל מה שנושר מהגוף – הקקי והפיפי והדם, וגם ציפורניים ושערות והעור שמתקלף מאיתנו כל הזמן. בעלי-חיים כמונו, שהחיים הופקדו בהם בפיקדון זמני בהחלט, וכתב שותפי לדרך אלון אלירן:

אדם הנו רק אדמה

המהלכת לזמן־מה

ואספר שהאדמה יצרה אותנו כסוכני אדמה; יצורים שמייצרים עוד ועוד ממנה. וזה מהלך היצירה – דברים קמים מהאדמה, ודברים אחרים ניזונים מהם, בפעולה שמחזירה לאדמה הכול כל הזמן. האוכל גם ייאכל. אין תקומה ללא התפרקות. מכיוון שהכול חוזר אליה, חיים שלמים וכל הסיפורים, האדמה היא גם מאגר של זכרון, בחומר (ממצאים ארכאולוגיים), וברוח (זיכרון קולקטיבי). קדמונינו דיברו עם העצמות אחרי שהאדמה לקחה את הגוף, והקשר הזה עם המתים מתפרץ עכשיו מהמובלעות שבהן השתמר ומתפשט בקרב מעגלים מסוימים. אני לומדת אותו עם מורתי וחברתי היקרה רינה קסם³⁰.

האדמה הודפת את כל ניסיונות ההגדרה וההפשטה שלה וממשיכה לקיים את חייה הנרחבים והשופעים, הן בשולי הקדמה והן במקומות המודחקים מתחת לבטון של רחובותינו ושל נשמותינו – אלה קתונות. "זהו פוטנציאל חתרני", אומר אריאל הנדל.

התמוטטות

ברונו לאטור³¹ מבחין בין שני סוגי אנשים על פי זיקתם לאדמה – בני-האדם, Humans ("הממהרים קדימה" בלשונו של שומאכר³²), שהיחס שלהם לאדמה הוא תועלתני ובעלתני, ובני-האדמה³³,

³⁰ רינה מלמדת קורס ריפוי שושלות וגם מנחה תהליכים אישיים – אני ממליצה!

³¹ אריאל הנדל מצטט את ברונו לאטור בהרצאתו והוא מזכר גם בשלב השאלות בהרצאתה של בלאקאזה, הנה הוא בויקיפדיה.

³² בספרו המכונה "קטן זה יפה", שיצא לאור ב-1973.

³³ בספרה "יקומים מקבילים" מציגה את עצמה אורנה סוסק כ"לקטית", אני טענתי שהיא בעצם מתכוונת להגיד שהיא "ילידה" – והנה ייתכן שהיא פשוט שייכת ל"בני האדמה". כבנות אדמה אנחנו לא מוצאות את עצמינו בעולם הזה, נחשבות לרגישות מדי, ונוטות לדכאונות ולחוסר יכולת להשתלב במערכת. האמת היא שהמערכת היא המוזרה, ולא אנחנו.

Terrans ("החוזרים הביתה" בלשוננו של שומאכר), שמזוהים ומחוברים לאדמה וקשורים אליה בקשר אקולוגי בלתי-נצלני, אינם מזוהים עם שום לאום ולא פועלים בשמו – כפי שחיו ועדיין חיים הילידים.

זהו בדיוק המהלך שבלקאזה מציעה כמהלך מתבקש – לחזור ולתבוע את השייכות שלנו לאדמה, כבני-אדמה ולא כבני לאום כלשהו ואפילו לא כבנות דת מסוימת או אתניות מסוימת; לטפח קשר מחודש לאדמה שמבוסס על המשותף האקולוגי ולא על שאבתנות והדרה של אחרים:

הקפיטליזם התעשייתי והלאומיות הלבנה המרוכזת-באדם, הובילו את המסע לשימור עצמי וצבירת כוח-חיים על-ידי פירוק אלים של צורות החיים האנושיות ושמעבר-לאנושיות שעמדו בדרכם. הן רתמו ושאו כוחות ביולוגיים וכימיים לשם המשך הקיום היצרני-לעד שלהם והצליחו להטביע חותם אדיר וקטלני בעולם. בעולם הזה, אנשים לא נשברים סתם, הם נשברים כתוצאה מהאלימות שמופעלת עליהם, והמאבק לאיזון מחדש של עודף העמידות הוא מחויבות אתית דחופה של מי שנהנו היסטורית מהפריוויליגיה, גם אם אנחנו נחנקים עכשיו בעצמינו.

"לעזור לפירוק" – זוהי מחויבות המוטלת רק על הפריוויליגים שחיו בעולם שבו פירוק הוא אירוע יוצא דופן. אלה שבשבילם פירוק הוא המצב הקבוע, וכתוצאה מאלימות, פטורים מהמשימה. זוהי המחויבות המסוימת שלי כיורשת הפריוויליגיה של העמידות המלאכותית, לעזור לפירוק של הפריוויליגיה הלבנה התעשייתית כדי לאפשר לצורות חיים אחרות להיות. הפירוק צריך להתמקד במסדות שמרוויחים מניצול תנאי החיים של רוב האנשים והמעבר לאנשים.

האדמות בעולם שייכות למספר מוגבל של אנשים שהם בעלי האדמות³⁴. שייכות אקולוגית לא יכולה להישען על בעלות. אנחנו צריכים איכשהו לתבוע-מחדש את הקשר שלנו לאדמה בדרך אחרת לגמרי. אני מתעניינת ברעיון של שייכות אקולוגית כסוג של הפרעה לבעלות הלאומנית של אדמה. כמובן שזה רק סוג של סדק מיעוטני במדרכה שבעלות על הקרקע כופה על המציאות, כמובן שזה לא ישנה את המערכת, אבל זו שאלה של איך אנחנו מתיישבים על האדמה כשאנחנו לא הבעלים שלה, כשאנחנו מהגרים, כמוני, שלא מוכרים כשייכים בשום צורה לאדמה הזו.

בעולם שמחוץ לחשיבה האקולוגית פירוק הוא הדבר שאנחנו נדרשים להימנע ממנו בכל צורה אפשרית – חס וחלילה שלא תתפרק לנו המכונית, אוי ואבוי רק לא לפרק את הנישואין, והכי נורא כמובן – רק שלא נמות פתאום או שמא נחוה התמוטטות נפשית. זהו עולמה של המכונה הקפיטליסטית שבלאקזה מדברת עליו – עמידות-עד³⁵. היא מצביעה על הפירוק כמהלך האקולוגי הנורמלי, ומבקשת מאיתנו לעזור לו לקרות בעולם שמונע אותו בכל מחיר. הפירוק הוא קשוח בשביל מי שמתפרק, ולכן כמעט בלתי-אפשרי למי שנהנה מהנוחות של העמידות להיענות לדרישה הזו.

מצד שני, יש משהו קטן-גדול שאנחנו יכולים לעשות... קומפוסט!

בכל התפרקות יש קריעה של קשרים קיימים, כדי לייצר חדשים, הקריעה היא טראומטית בשביל כל מי שמחובר שם, אבל הכרחית להמשך קיום החיים. יש דברים שנגלה, רק כשהמוכר לנו יתפרק לגמרי. זה מה שקורה בגוף שלנו כל הזמן – דברים שיש להם צורה, צבע ושם משלהם – תפוח, סלרי, קרמבו, נגרסים, נקרעים, מתפרקים בכוח מכני וכימי והופכים בסופו של התהליך לחומר חום ואחיד

³⁴ רוב רובם של בעלי האדמות הם, כמה לא מפתיע, גברים. במסמך הזה מאת האו"ם נטען שפחות מ-15% מבעלי האדמה בעולם הן נשים: [The gender gap in land rights](#) – תודה למאיה דומן על הנתון ועל העבודה שהיא עושה במסגרת "משקיעים באדמה" כדי לקדם נושאים של נגישות לקרקע וריבונות מזון בארץ.

³⁵ מטאפורת המכונה מופיעה ב"בול-בול" ומככבת בספרו האחרון של דן לסרי "מה זה כסף - דוח ביניים". לסרי מתאר יפה את המכניקה של המכונה ובעצם פוגש את טיעוניה של בלאקזה מכיוונים אחרים.

יחסית (אם הכול הלך כשורה) שיש לו שם אחד ושיוצא מהחור של התוסיק של כל יצור חי: קקי. כלומר, החומר שבליית הסלעים מחכה לו בשקיקה כדי שתוכל להפוך לאדמה.

וזה דבר שני שאנחנו יכולים לעשות – לשים את הקקי שלנו במקומו, באדמה! ובכך להשיב לה חיים. וזו אולי התוספת שלי לבקשתה של בלאקזה – הבה ונעזור לזבל שלנו להתפרק, והבה נשיב את החיים שקיבלנו מהאדמה בחזרה אליה – תוך-כדי חיינו ובוודאי במותנו. אלה הם צעדים מאוד מעשיים ונגישים ובכל זאת מאתגרים בצורה יוצאת-מן-הכלל בשביל רוב "בני-האדם" של לאטור (ומעניין אותי אם לאטור עשה קומפוסט בזמן שהתהלך כאן לזמן מה!). אין לזלזל ברשת הקשרים שצריך לקרוע בראש כדי להתחיל לעשות קקי לתוך חומר יבש בדלי, במקום לתוך מים בכד חרסינה שמחובר למערכת הביוב, וכדי לחשוב ישירות על המוות שלנו ושובו של גופנו לאדמה, לארגן את סידורי הקבורה שלנו, במילים אחרות. ויש קשר בין ההימנעויות השונות – ההימנעות מטיפול ישיר בזבל מהמטבח, בקקי, ובמוות.

אז אם לחזור לשני סוגי האנשים, בני-האדם (Humans) הם יצורים שעושים הכול כדי להישאר חזקים ועמידים, נלחמים בכל כוחם בפירוק, נמנעים מעיסוק בזבל ובמוות ומתוך כל זה מנהלים אורח חיים לינארי ושבתני. אולי אפשר לקרוא להם "בני קרקע" בעצם? אפשר גם לקרוא להם "בני שוק" (בעקבות דן לסרי³⁶). בני-האדמה (Terrans) משלימים עם הפירוק וחיים את המחזוריות – המאבק שלהם לשירדות קיים, אך לא על חשבון חיים של אחרים, האהבה שלהם לעצמם היא אחת עם האהבה שלהם לכל מה שמסביבם.

היסטורית, בני השוק כבשו (ועדיין כובשים) באכזריות את בני האדמה, אך כל בן-שוק היה פעם בן-אדמה, והזיכרון של השייכות לאדמה, ושל העקירה ממנה – נשאר טבוע עמוק. אפשר להגיד אם כך שהכובש הוא גם הנכבש. אם נכחיש ונתעלם מהכיבוש, הוא יבטא את עצמו בהמשך דיכוי על שלל מופעיו החיצוניים והפנימיים. הניסיון לשמר את הכוח שהשגנו ותוך-כדי-כך גם להשמיד את הזיכרון, לא עובד כל-כך טוב כמובן. אם נכיר בו, נגלה כאב גדול, געגוע, כמיהה – אל האדמה – ונגלה עד כמה אנחנו שבריריים, ותהיה בכך הקלה גדולה. וכל זה נכון אחד לאחד לכיבוש הישראלי, ומכאן שאין בו בעצם שום ייחוד. הוא המשיך של תנועה מחרידה – המהפכה הגדולה האחת.

החיים מזמנים לנו רגעי היזכרות, שבהם אנחנו יכולים לזהות את הכיבוש בנופינו הפנימיים. ברגעים כאלה יש לנו הזדמנות להכיר בצד הילידי-אדמתי הפנימי שלנו, ובכובש הפנימי שלנו. אם נשהה שם, ולא נמהר לדחוק בחזרה את ההיזכרות, תעלה השאלה, איך עושים דה-קולונליזציה של עצמינו? איך שבים אל האדמה?

זהו מהלך הכרחי אם סוף העולם מטריד אותנו, ויש שני סוגים מדוברים של סופי-עולם:

- העולם בלעדינו - מקובל בסרטי ובספרי דיסטופיה, בני האדם נעלמו אבל העולם ממשיך.
- אנחנו ללא העולם - אנחנו נשארים, אבל העולם שהכרנו נכחד.

בסוף הראשון, כשתיגמר האדמה נעלם גם אנחנו, אולי בעוד 50 שנים, על פי המחקר ההוא של האו"ם. הסוף השני מבטיח - אנחנו נתגבר על אובדן האדמה באמצעים טכנולוגיים ונמשיך לקיים חיים כלשהם. בדומה לאובדן העולם שכבר התרחש בחייהם של הילידים שאדמותיהם נכבשו ו/או שנחטפו לעבדות, כך נאבד את עולמינו, לא תהיה יותר אדמה לחזור אליה, ואיתה תאבד לנו גם האדמה הפנימית, והאפשרות לחזור הביתה - אבל אנחנו נחיה.

³⁶ "מה זה כסף - דוח ביניים" - דן לסרי, 2024.

כמו צ'ארלס איזנשטיין, ההאפשרות השניה מפחידה אותי יותר³⁷...

אם ניתן ל"בני השוק" שהתבייתו בתוכינו להמשיך לנהל את האדמה והקשר שלנו אליה, נאבד אותה ואת החיים שלנו. הרס האדמה מחלחל ופוגע במקומות מרוחקים, גירוש של אנשים ממקומם יוצר אדוות של השמדה. יכול להיות שלהגיד שבני השוק שבתוכי הם המשמידים זה התייפפות רוחנית? יש בני אדם שיוצרים את ההרס הזה יותר ממני ומכול דמויותי הפנימיות. יש להם שמות, וכתובת (כמה כתובות לכל אחד מהם למען האמת), והרבה הרבה הרבה יותר כסף ממה שיש לי. ככל שאני ממשיכה לצעוד בכיוון חזרה, אני מזיזה משהו גם בעולם ובשדה התודעה הקולקטיבי, ובכל זאת אני קצת קצרת סבלנות - מתי ראשי התאגידים ילכו כבר לגדל חסה?

אם ניתן לאדמה להראות לנו את הדרך, תשתקם מערכת היחסים אדם-אדמה שמושתתת על השלמה והדדיות. נגלה מחדש את האדמה שבחוץ וזו שבפנים, נתמסר להתנגדות שלה לגבולות ולשליטה. נחזור להעדיף צמיחה ביולוגית על פני צמיחה כלכלית, נחזור לעבודת כפיים, לעבודת אדמה, לשימור ולטיפול של הקיים ונקבל את המעגליות והמחזוריות של צמיחה וריקבון, חיים ומוות. הדאגה לאדמה המקומית תהייה בסיס לדאגה לאדמת העולם ולחיי האדם, והשאיפה להטבעת חותם תתחלף בשאיפה שלא להטביע חותם, בהבנה שכל דבר שאינו מתמוטט ומתפרק בחזרה לאדמה הוא זיהום. ובלשוננו כבר מתגלגלת המילה: מְשִׁלָּמָה³⁸.

"האדמה נדבקת בכולנו והופכת את העולם לעולם משותף הראוי לדאגה משותפת" אומר הנדל. זה נשמע נהדר כמובן, אבל גם קצת גדול ומרוחק, כמו הסיסמאות והאירועים השנתיים: "הכדור בידיים שלנו", או "הצילו את האדמה". איך זה נדבק לחיים הממשיים של כל אחת מאיתנו?

תקשיבו: אין כמו דלי 18 ליטר לתרגול יומיומי של חיבור עמוק לאדמה הפנימית והחיצונית - ולמפגש עם מצוות הפירוק. אני כאן בשביל... להוריד את כל זה ל... קרקע!

בדרך החוצה

אנחנו יכולים לגרש "החוצה" את האדמה ואת האנשים שמחוברים אליה. בסופו של יום נגלה שמי שנזרק החוצה הם אנחנו. החוצה מעצמינו. המעבר מהמילה אדמה למילה קרקע מגלם את הגירוש שאנחנו מבצעים בעצמנו, לעצמינו, במעבר מעולם אדמתי לעולם מבוטן ומאוספלט. ואדם ידע את חווה, והוא ידע את האדמה, הכתיר את עצמו לבעל, ויצא למסע הכיבוש שהוא מסע של הפרדה וביתוק. זה הגירוש מגן עדן.

היהודים שעלו ארצה האדירו את האדמה וקראו לה בשמה "אדמה" ואפילו "אימא" וההתרגשות שלהם הונצחה בשירים:

נלבישך שלמת בטון ומלט

ונפרוש לך מרבדי גנים,

על אדמת שדותיך הנגאלת

הדגן ירנן פעמונים.

--- נתן אלתרמן, שיר בוקר

³⁷ כאן בסרטון הזה הוא מרחיב על הנקודה: The Goal of Life is Not to Survive It אפשר להגיד שספרו Climate a New Story חוקר את העניין הזה לעומק. מומלץ!

³⁸ מְשִׁלָּמָה היא חידוש לשוני שלנו - ראו המילון המתהווה שלנו לעברית אקולוגית מתחדשת.

הקשר החדש הזה דרש עבודה קשה מאוד. היו שהתעקשו לעמוד בקשיים והפכו לעובדי אדמה גאים, ולנערי הפוסטר של ההתיישבות ואחר כך של ישראל הצעירה. היו רבים שברחו מהארץ ברגע שיכלו והפכו לסמל ראוי לקלון (מתישהו קראו להם "יורדים"). רב מי שנשארו או נתקעו עם האדמה והחקלאות, ובוודאי דורות ההמשך שנולדו לתוך החקלאות הישראלית, מצאו פתרון פשוט: הם העסיקו את בעלי הניסיון המקומיים בעבודת האדמה, על האדמה ש"נגאלה" מהם. מאוחר יותר הם יעסיקו ילידים של ארצות רחוקות, ויקראו להם "עובדים זרים". נו, האנשים הפשוטים האלה שעדיין מחוברים לאדמה - לא כמונו המתקדמים! אולי הם אפילו פגנים! עובדים עבודה זרה!

עם השנים, הסכסוך בין מי שהאדמה הזו הייתה באמת ביתם ובין מי שהאדמה הזו הייתה חלום הלך והחריף וגבה יותר ויותר קורבנות. הקפיטליזם חדר והחליף את הסוציאליזם ה"תמים" של שנותיה הראשונות של המדינה. הצבאות והפיתוח הטכנולוגי הלכו ותפשו תאוצה - מספקים לתושבי הארץ פתרונות נוחים - לתזונה נטולת פירורי אדמה, לחיים נטולי מגע עם האחר, בקוביות בטון ממוזגות ורחבות ידיים שהאוכל מגיע אליהן בקופסאות ארוזות יפה יפה, ואפילו לא צריך לשטוף - וסביב סביב גדרות ומערכות אבטחה, ומעל הכל - כיפת ברזל.

הקורבן הגדול המשותף הוא האדמה. כן, היא משותפת, כמו שהנדל אמר, ואנחנו דורסים אותה משני צידי החומות והגדרות. מדי פעם מרוויח אותה יפה יפה בדם, אבל זה מטאפורי, כי הדם כבר לא נשפך על האדמה, אלא על הררי בטון מופצץ.

חקלאות

גורשנו מגן עדן ומאז אנחנו מקוללים לעבוד את האדמה, אבל אנחנו מתנערים מהקללה הזו. אבא חוזר ואומר: "את יודעת תמיקה, עד לא לפני הרבה זמן 99% מהאנשים עבדו בחקלאות!". ללמדך עד כמה התקדמנו. ההצהרה הזו מקפלת בתוכה את הפריבילגיה שלי לשבת ולכתוב כאן, בידיים נקיות ואמונות-מקלדת. ולי נדמה שאימא כלל לא מרוצה מזה שאנחנו מתחמקים מהקללה, ובעצם היא מעולם לא חשבה שזו קללה, כי היי, היא היא האדמה, ומלכתחילה חשבה שזה רעיון ממש גרוע לגרש את אדם וחווה מהגן, אבל נתנה לבן שלה לשחק בלהיות גדול. לאחרונה, אימא מנסה לסמן לנו שהגיע הזמן לחזור הביתה.

אין "חקלאות" במקרא. יש "עבודת אדמה", כאמור, קללה. אבל האנשים עבדו את האדמה במגוון דרכים במקומות ובזמנים שונים. האדמה היתה הכלכלה הייתה העבודה היתה הקדושה היתה החיים. היו מילים לצמחים, שמות למקומות, היו מילים לאופני העבודה ולכלי העבודה, ליבולים השונים ולזמני הקטיף/אסיף/בציר/מסיק/גדיד השונים שלהם, אבל לא הייתה מילה לחקלאות, כי לא היה דבר כזה שצריך להפריד אותו מהחיים. כך אני מספרת כשאני חושבת על זה.

ואז הייתה גלות שבה נותק העם מארצו על פי המיתוס שלנו. ובשובו של העם לאדמה, הנהיגו אותו אירופים משכילים, גברים שבאו להתוות את הדרך, גם הלשונית. היו חסרות מילים. העולם השתנה במשך ימי הגלות, ועכשיו היה מקצוע כזה, חקלאות, שרק חקלאים עושים אותו. העם לא חזר לאדמתו כדי לעבוד אותה בקדושה, בכוליות של ימי קדם. אחרי תקופה רומנטית קצרה (שא.ד. גורדון

מייצג אותה יפה), הסתבר שאנחנו כאן כדי לעשות עסקים. החזון הכלכלי-חילוני הוא זה שדחף את הסיפור הציוני קדימה, ברמה המעשית, ולא הרגשות הדתיים והלאומיים לבדם. חקלאות זה מקצוע, זו טכנולוגיה, זו פרנסה וזו דרך יעילה להשתלט על האדמה. להשליט סדר. ריבועים ריבועים.

בעצבעיר אנחנו מגלים מחדש את החקלאות המעשית הקטנה, במקום שבו אנחנו נמצאים. העיר היא ריבועים ריבועים, והחקלאות העירונית יכולה לעגל ולרכך את הפינות הקשות. דיברנו על גינון אקולוגי כחלק מהחיים הטובים, ופיתחנו במרץ הגדרה חדשה של חקלאות, הכוללת לטעמנו שלל עיסוקים אנושיים-אקולוגיים מקומיים, כגון ליקוט, הצלת מזון, גינון, בוסתנאות, ועוד ועוד. ראינו הכרח בחזרתה אל התודעה ואל העשייה האנושית בכל מקום. כתבנו את החזון שלנו לחקלאות עירונית, למשל כאן. ההצעה שלנו למתווה מדיניות עירוני בנושא זה אף זכתה במקום ראשון בתחרות הרעיונות של רדיקל, והיה לה רגע של תהילה.

יחד עם החקלאות, התחברנו מחדש גם למחזוריות השנה ולעזרתנו בא גלגל הזמנים שמחולק לשמונה, מעשה קדם. בלילה הארוך של השנה מתחיל זמן שקראנו לו "חקלאות". אבל אז יום אחד, כשכתבתי את הפרק "אגדת החיטה"³⁹, גיליתי את שורשי המילה וזה קצת הוריד לי. כך כתבתי:

המילה "חקלאות" בעברית היא מילה שחידש כנראה דוד ילין מתוך המילה הארמית ל"שדה" - חִקְלָא... מהמילה - מוכנים? לחלק, חלקה... אבל מה אם החקלאות נוצרה והתקיימה במשך אלפים ארוכים של שנים ללא שום צורך בפינוי שדות, בעלות, הפרדה, גידור...? ואם כך, אולי המילה חקלאות בכלל לא מתאימה? אולי נרצה לדבר על טיפוח (Cultivation), מילה שמקורותיה במקרא, והיא מופיעה בהקשר הנשי של הזנה ודאגה?

החקלאות התפתחה להיות מבוססת על עקרון חלוקת האדמות בין האנשים - עיקרון הבעלות - וממנו נגזר שמה העברי המודרני. לא במקרה מקשטת תמונה של עמק החולה שיושב כנגד הטבע והאנשים המקומיים (הם גורשו), מחולק לשדות גאומטריים, את הערך "חקלאות" בוויקיפדיה. היה היה עמק פרא, מערכת אקולוגית-אנושית מורכבת⁴⁰, ואז באו הציונים ועשו סדר. ועסקים. ואז הביצה קמה עליהם. אבל זה סיפור למקום אחר. לסיום החלק הזה, אצטט את איריס בן צבי, שירשה אדמה בארץ ישראל וטיפחה אותה באהבה:

אדמה חקלאית אינה רכוש אלא משאב, היא אינה צריכה לעבור באמצעות חוקי הורשה, אלא להיות מופקדת בידי מי שמיטיב לטפל בה ולשמור על פוריותה עבור הדורות הבאים.

אני הייתי מחליפה את המילה "משאב" ב-"אוצר" ואז הייתי חותמת.

הדרך בחזרה

ועוד מתוך הפרק "חיטה, חופש וחלוקה" שלגמרי מבוסס על "השחר של הכול"⁴¹:

טורחים לספר לנו ש"המהפכה החקלאית" ארכה אלפי שנים, אבל לא טורחים לספר לנו מה בדיוק קרה שם כי זה כנראה פוגם בנרטיב הסדור המוכר שבו יש יעד, מודע או לא מודע, שהאדם (הגבר) משיג אותו. נתנו לנו להבין שזה לוקח אלפי שנים לביית צמח או חיה, אבל ידוע כבר הרבה זמן שלא כך הוא, אז על מה אבותינו ואימהותינו בזבזו את הזמן

³⁹ אפשר לקרוא את כל הפרק כאן (רק לזכור שהוא מעולם לא עבר שום עריכה רצינית).

⁴⁰ בהקשר הזה, ממש קריאת חובה, ספרה של עדנה גורני "בין ניצול להצלה".

⁴¹ "השחר של הכול", ספרם של דייוויד גרייבר והאגדי ודייוויד ווינגראו, הוע מקור השראה בלתי נלאה בשבילי, כמו כל כתביו של גרייבר, ויש בו פרק מכונן לגמרי על החקלאות. הספר ייצא לאור בעברית ממש בקרוב בהוצאת רדיקל.

במשך 3,000 שנה, והרבה יותר מזה באזורים אחרים של הפלנטה, אם המטרה שלהם היתה לביית את החיטה ולהשיג את כל היתרונות שהיא תביא איתה?

מה אם זה לא היה הפרויקט? מה אם במשך 3,000 שנה, לא'נשים באזור הסהר הפורה ששיחקו עם חקלאות היו דברים מעניינים רבים לעשות מלבד מלביית צמחים וחיות: ציד, לקט, מלאכות, חתונות, משחקים, מסעות, טקסים, אומנות, סיפור סיפורים. זוהי תקופה חשובה ומעניינת בפני עצמה ולא איזו תקופת ביניים מבוזבזת בדרך לחקלאות.

ביות החיטה התרחש בזמן שתרבויות שלמות קיימו חיים מרתקים ומגוונים, נטולי כסף, נטולי בעלות, נטולי הייררכיה. החלק המעניין הוא ההשתלבות של התרבויות הללו בסביבות המגוונות שלהם, והמערכות החברתיות שהקימו ולא דווקא תופעת הלואי של הביות והבעלות שבסופו של דבר הביאה לנו את כלכלת הכסף ואת החקלאות התעשייתית.

הבה נדמיין שקידום החקלאות נבע מסקרנות והתנסות, ללא יעד ברור ולא ממקום של מחסור ורעב, אלא להפך, ממקום של משחק עם הצמחים. החקלאות הייתה רק אחת הדרכים שבהן תרבויות קדומות תיקשרו עם כל מה שהיה סביבן. הם למשל בכלל לא הטרידו את עצמם בהפרדה בין צמחי הבר לצמחים שבייתו.

חקלאות היא אכן עבודה קשה ותובענית, שדורשת מאמץ מרוכז לאורך חודשים ארוכים של השנה, שיעבוד של חיות לאדם ושל האדם לגידול מזונו. אין סיבה להניח שא'נשי התרבות הקדומה לא היו מודעים למחיר שייאלצו לשלם על הבחירה בחקלאות. הם כנראה נמנעו מה"חתונה" הזו בכוונה במשך דורות. רואים עדות לכך בשבטי האמריקנים הילידים שהמשיכו להימנע מחקלאות למרות שידעו היטב במה מדובר.

הדרך בחזרה הביתה עוברת בסיפור מחדש של העבר האנושי שלנו. אם לא נדע יותר על כל מה שלא סיפרו לנו עליו בבית הספר, לא נוכל לדמיין עתיד אחר מזה שסיפרו לנו עליו בבית הספר. אם לא נבדוק את המילים שאנחנו משתמשים בהן, נפרק אותן, ומידי פעם נחליף אותן במילים יותר מתאימות, יהיה לנו קשה להשתחרר מהסיפורים שמובילים אותנו הרחק מהאדמה. אם חפצה נפשנו לשוב הביתה, הבה נדמיין מחדש חקלאות מהי, וכשהמהות תתרחב הרבה מעבר למה שהמילה יכולה להכיל, הבה נחליף את המילה.

אֶדְמִיּוּת!

בפתח "זמן חקלאות" 2023, כששוב פניתי למילונים, התגלתה לי לפתע מילה רבת קסם - אֶדְמִיּוּת!⁴² ד"ר רונית גדיש מהאקדמיה ללשון העברית לא מצאה סימוכין לשימוש במילה אדמיות במשמעות איכרות, לאכזבתי, למרות מה שכתוב במילון אבניאון. היא כן מצאה שימוש ספרותי במילה אדמיות כגזירה מן המילה אֶדֶם, כלומר היות בן אנוש. מספיק טוב בשבילנו! העדר הסימוכין (ואולי הם עוד לא התגלו פשוט, לא עצרו אותי. הנה לכן מילה שמחברת מחדש את האנושיות עם האדמתיות, את עבודת האדמה לאדם. הנה לכן מילה שמבטאת בעברית צחה את השייכות האקולוגית מבטלת הלאומיות שבלקאזה מדברת עליה.

אני מרשה לעצמי להמציא שהמילה אֶדְמִיּוּת קדמה לציונות ולא התאימה לה כי היא יותר מידי מלוכלכת באדמה, ולא מרמזת על בעלות או תעשייתיות. היא מהדהדת את "השילוש הקדוש" של הסביבתנות - סביבה חברה וכלכלה - או של הפרמקלצ'ר - אדם, אדמה וחלוקה צודקת, ואפילו את

⁴² במילון אבניאון, בערך חקלאות.

השילוש של סאטיש (soil soul society). יש בה את האדם והאדמה כישות אחת בלתי נפרדת, ואם כל זה לא מספיק, היא שם תואר של פעולה, ויכולה גם להיות שם תואר של איש ואישה - אדמאי, אדמאית! ומי רוצה כזה שם תואר בעולם שלנו? אני!

יש לשאול מהי האדמיות כתנועה? כפעולה בעולם? ובכן, נדמה לי שהיא מביאה איתה את הענווה, את אותה צניעות של השפלת המבט אל האדמה, ידיעת מקומינו, טיפוח מקומינו, כלומר טיפוח האדמה, גידול מזון, הכנת קומפוסט, בניית אדמה, טיפוח גנים ועצים וחוות וסביבות מגורים טובות - כל המלאכות שקשורות לאדמה ולהתיישבות נכונה בה, גידול המזון וכל חומרי הגלם שבאים ממנה תוך כדי השבת החיים שבאים ממנה - אליה. יש לנו במילה הזו את מלאכת האדמה שאפשר להוציא ממנה פרנסה במובן של חקלאות, אבל היא מרחיבה את המבט אל הקיום-קיימות של מעשינו, כי היא לא נותנת לנו להתחמק מחוקי הטבע כפי שמגולמים בחיי האדמה - מחזוריות, הזנה, לידה ומוות.

בדרך לחוץ-לארץ?

מכיון שהארץ היא הארץ, אז כשעוזבים את הארץ, אומרים שעזבנו לחוץ-לארץ. אבל האם אפשר לעזוב את הארץ? כלומר את Earth? כמובן שלא, כל עוד אנחנו מגולמים בחומר. אילן מאסק חושב אחרת כאמור, ויש עוד גברים שחושבים שהם מעל ומעבר לאדמה ומובילים את הדרך הרוחנית או הטכנולוגית - אוויר אוויר אוויר. אני איתנה בדעתי שהבית של החומר שהוא אני הוא החומר שהוא הארץ - האדמה. ואיפה על פני האדמה נמצא הבית שלי? המקום שאני שייכת אליו?

נולדתי בתל אביב, בגיל 29 הפנתי לה את הגב ונסעתי לעשות לי בית בניו-יורק. הייתי בטוחה שאני לא חוזרת, ובכל זאת חזרתי. כשחזרתי, חשבתי שזהו. תל אביב היא עירי מולדתי ובה גם אמות. אבל לא מזמן גורשתי ממנה, ומאז ה-8 באוקטובר, אני שואלת את עצמי.

אם הארץ הזו, במובן של ארץ ישראל, עוזבת את הארץ (Earth) בצעדים גדולים וגסים "קדימה" אותם צועדת הישות הלאומית שאוחזת בה? ואם מדינת ישראל היא מרחב מנותק ומחניק שבו קשה עד בלתי אפשרי למצוא מקום לממש בו את חזון האדמיות שלנו? מי שמבקשת חיים פשוטים וחיבור לאדמה, מוצאת חיש מהר שזה קשה או יקר מאוד למימוש כאן, ואם תמצא את הדרך להתיישב, תגלה חיש קל את המקום שלה מאויים; אם על ידי מכונת המלחמה, ואם על ידי מלחמת המכונות (מסורים, משאיות, פטישי-אוויר, בולדוזרים, מטוסים וחברים).

ואם יש מקום בחוץ-לארץ שבו נוכל להיות אדמאים ואדמאיות, האם נרגיש שעזבנו את הארץ? או שמא סוף סוף נשמותינו ירגישו שחזרנו אליה? האם המילה עקירה תתאים למצב שבו אישה שנעקרה מעיר הולדתה, ונזרקה למקום עקור ועקר, סוף סוף מוצאת מקום שבו היא יכולה להשתרש?

בינתיים, מכל מיני סיבות, אנחנו עדיין כאן, בארץ הזו, מוצאים את ההזדמנויות החמקמקות להמשיך ולחקור את הדרך בחזרה הביתה, עם כל הקשיים שהארץ מארגנת לנו - ואולי הם שמפרים את המשך דרכינו ונותנים לה תוקף.

נמשיך לכתוב מהדרך בחזרה הביתה.

תמי צרי, עֶצְבֵּיר

...~*+* ~.~*++*~.~*+*~....

אם החיבור הזה הועיל

מוזמנות להצטרף למעגל המחבקות של העץ בפטראון ולקבל את כל הפרקים בזמן יציאתם
המחודשת לאור, כמו גם כניסה חופשית לכל שיעורי הזום ועוד מתנות:

אפשר גם להצטרף לקבוצה של עץ בעיר בוואטסאפ:

תודה ולהתראות בבית.